

Княз-Борисовата градина – щрихи от историята

Доц. д-р Евгени ЦАВКОВ, д-р Николай ЦВЕТАНОВ – Лесотехнически университет,
доц. д-р Александър ДЕЛКОВ – Институт за гората – БАН

Основите на новото градоустройство и паркоустройство в София са положени веднага след Освобождението, когато през 1879 г. градът е избран за столица на Княжество България. Нуждата от зеленина и свободни пространства не убягва от вниманието на княза, общината и гражданите. Така се заражда идеята за създаване на обществени паркове и градини по подобие на вече съществуващите в Западна Европа и съседните ни държави. Освобождението заварва София и околностите ѝ почти напълно обезлесени. Това е в рязък контраст с обширните и гъсти гори около града, съществували най-вече през XV – XVII век. Те са впечатлили много пътешественици, които ги описват в пътеписите си от времето, когато София е административен център на Румелийското бейлербейство, включващо на практика всички европейски предели на Османската империя до днешна Босна. През следващите векове обаче настъпва период на упадък, довел и до масовото изчезване на софийските гори.

Три години след Освобождението, на 30 септември 1881 г., по препоръка на княз Александър I, за кмет на София е назначен финансистът и предприемач Иван Хаджиенов. Няколко месеца по-късно, на заседание на общинското управление от 22 март 1882 г., той докладва за необходимостта от създаване на „една разсадна градина, от която да се набавя посадъчен материал – дървета и храсти – за градските и обществените градини, които тепърва трябва да се създават, а също и дръвчета за засаждането на улиците и площадите“.

Още същата година по негова покана от Букурещ в София пристига швейцарският градинар Даниел Неф (1843, Апенцел – 1900, София). Той разработва план на градината и заедно с помощника си Марин Пенчев поставя началото на първите залесявания. Основният дървесен вид е любимата му акация, която той облагородява, за да получи популярната кълбовидна форма. Много скоро тази форма се разпространява в цялата страна, като първоначално с нея са озеленени и

множество столични булеварди, улици и площади.

Мястото, отредено за изграждане на Борисовата градина, било известно още от османско време като Табията (по името на близкото старо укрепление). Първоначално земята била градска мера за паша на добитъка от околните махали, а след Освобождението започнала да се използва за военни обучения.

През пролетта на 1882 г. Даниел Неф създава разсадник до Перловската река, в който се отглежда предимно акация. Тази най-стара част на Борисовата градина дава и тогавашното ѝ име – Пепиниерата (от френската дума за разсадник – *répinière*). Две години по-късно Столичният общински съвет вече продава на гражданите фиданки, произведени в разсадника. Според някои източници през есента на 1884 г. броят на обявените за продан фиданки надхвърля 15 000. През 1884 г. Константин Иречек отбелязва в своя „Дневник“: „Пепиниерата е доста хубаво наредена, сянка и гъсталаци, цъфнала перуника, млади диви кестени и борове“.

През 1895 г., по предложение на кмета Иван Грозев, Пепиниерата е преименувана на градина „Княз Борис Търновски“ (Княз-Борисова градина) по повод първия рожден ден на престолонаследника княз Борис III. След 1944 г. името е променено на Парк на свободата. Историческото име на парка е възстановено през 1992 година.

Развитието на Княз-Борисовата градина преминава през четири основни етапа. *Първият период* (1888 – 1900) е свързан най-вече с пионерските залесявания на Даниел Неф – първоначално с акация, а по-късно и с по-богат видов състав. По това време е изградено и първото изкуствено езеро в парка – „Рибното“, познато днес като Езерото с лилиите. През този начален етап е отредено и място за Астрономическата обсерватория на Висшето училище (днес Софийски университет „Св. Климент Охридски“). Още през 1888 г. дървесният състав е обогатен с нови видове, като по препоръка на княз Фердинанд започва постепенна подмяна на акациите с летен дъб, явор, ясен и бреза, а от Рила са доставени иглолистни видове. Началото на тази трансформация е поставено с няколко десетки дъба, пренесени от съществуващата по онова време вековна гора в Корубаглар (днес кв. „Лозенец“). През следващите 3 – 4 години всяка есен от горите край Пасарел и Кокалянския манастир са изкопавани и докарвани по 6 – 7 каруци широколистни горски видове, предимно бреза. Към 1890 г. от Чамкория (днес Боровец) са доставени и засадени – единично и в групи – фиданки от смърч и черен бор. Благодарение на тези усилия до 1890 г. видовият състав е вече значително обогатен с местни и чуждоземни дървесни и храстови видове. Сред тях изпъкват ясеноволистен и обикновен явор, червен конски кестен, храстовидна аморфа, обикновен бадем, обикновена бреза, източен платан, пирамидална топола, бяла и розова акация, каталпа, плачеща върба, скоруша, обикновен тис, източна

◀ Даниел Неф (1843 – 1900)

Паметна плоча на Даниел Неф

© Столична община

туя, японска софора, както и различни видове люляк, дейция и спирея. Паралелно с богатото озеленяване се развива и парковата инфраструктура. През 1899 г. се извършва реконструкция и модернизация на Голямото езеро (езерото „Ариана“), което през зимата се превръща в ледена пързалка за зимни кънки. Благоустроява се и централният вход на

Езерото „Ариана“

градината, който придобива много по-представителен облик, особено след изграждането на Орлов мост през 1891 година.

Вторият период от развитието на парка започва след смъртта на Даниел Неф през 1900 г. и продължава до 1934 година. За кратко длъжността му е заета от неговия син Карл Неф, който посажда водни лилии в Рибното езеро, а в центъра му поставя декоративни фигури на жаби и костенурки с бликащи водни струи. След него за по година – две се сменят няколко градинари, по чието време в парка не са извършвани съществени промени. Истински подем настъпва през 1906 г., когато за главен общински градинар е назначен елзасецът Йосиф Фрай. Той извършва коренна промяна на парковете и градинските пространства в столицата, включително и на Княз-Борисовата градина. Сред най-значимите му дела са оформлението на двете главни алеи – кестеновата и липовата, както и изграждането на широката централна и страничните алеи, водещи до Рибното езеро. Тъй като е голям любител на цветята, Фрай преобразява парковото пространство с богати цветни композиции. Впечатляващият облик на градината по това време намира отражение и в българската литература. През 1920 г., в статията си „Най-младата столица на Балканския полуостров“, Иван Вазов пише с възхищение:

„Да, София е хубава. Хубава е със своята чудна Витоша, със своето безкрайно поле, със своя венец от планини, които го заобикалят, със своята великолепна Княз-Борисова градина и със своята великолепна елова гора на изток“.

През същата 1920 г., по повод 70-годишнината на патриарха на българската литература, в Княз-Борисовата градина е издигнат първият бюст-паметник. Така е положено началото на една дългогодишна традиция – да се почитат паметта и делата на видни и заслужили българи, която продължава и до днес. Две години по-късно, на площ от 7 дка, е създаден розариум с 1400 вариетета от рози. През 1929 г. е построена бирарията „Ариана“, а в едноименното езеро са пуснати лодки за разходка. Любимите места на софиянци през този период в Княз-Борисовата градина са езерата „Ариана“ и „Рибното“, както и скаутското игрище, където днес се издига лятната естрада. В много колоритно място се е превръщало Арменското игрище – днешното езерце с патиците, на което в неделните дни са се извивали кръшни хора.

Третият период обхваща десетилетието 1934 – 1943 г. и бележи още по-голям възход в парковото строителство на София и в частност на Княз-Борисовата градина. Това се дължи най-вече на управлението на най-успешния столичен кмет инж. Иван Иванов и на назначаването на инж. Георги Духтев за управител на отделение „Градини и паркове“ (избран за първи път с конкурс на 25 юли 1934 г.). Георги Духтев е възпитаник на австрийската градинарска школа и създател на Морската градина в Бургас. Той остава на тази длъжност до края на разглеждания период, който съвпада и с управлението на София от кмета инж. Иван Иванов. В разстояние на 6 – 7 години в различни квартали на столицата са създадени десетки нови градини и паркове и са засадени хиляди фиданки по столичните улици. Конкретно в Княз-Борисовата градина се благоустрояват стотици декари от по-рано залесените, но неразвити паркови територии. От 1937 до 1939 г. е изградена лятната къпалня „Княгиня Мария-Луиза“, чието официално откриване е на 6 юли 1939 година. През 1940 г. е оформен емблематичният Японски кът, предимно с декоративни вишни (сакура). Създаването на това пространство е резултат от среща на кмета инж. Иван Иванов с японския пълномощен министър Теруо Хачия, който предлага съдействието си за пренасянето на екзотичните дървета в Княз-Борисовата градина. В реализирането на идеята активно се включва и инж. Георги Духтев. След доставката на фиданките от Япония през Неапол до София те са засадени на избраното място с тържествена церемония на 16 май 1940 година. Фиданките са придружени от

Розариумът на Йосиф Фрай

Розариумът на Йосиф Фрай – детайл

© ДА „Архиви“

© www.bgdnesh.bg

▲ Инж. Георги Духтев

◀ Инж. Иван Иванов –
кмет на София
1934 – 1944 г.

© Архив paragraf.bg

Инж. Иван Иванов и арх. Адолф Мусман пред плана

официално писмо от кмета на Токио до неговия софийски колега: „Тези дървета са дар от града Токио – столицата на Япония, за града София – столицата на България, в знак на приятелски чувства, които нашият народ питае към вашия, и аз се надявам, че те ще бъдат добре засадени и отгледани с нежна грижа и любов от страна на софийските граждани...“. Ясна представа за състоянието и облика на Княз-Борисовата градина в края на това десетилетие дава описанието ѝ в изданието малко по-късно пътеводител „Sofia – Hauptstadt Großbulgariens“ („София – столица на Велика България“):

„Чужденецът, който посети този обширен и поддържан парк, ще бъде изумен от неговото многообразие и от щедростта, с която един град дарява своите жители. Спокойни места за отдых, възможности за спорт, деликатни спомени за хора, които са спомогнали за свободата и развитието на България. Едно изкуствено езеро, върху което през зимата се карат кънки, а през лятото – лодки“. Поредицата от бюст-паметници в парковото пространство също се обогатява, като през 1940 г. техният брой достига 18. Тази традиция продължава да се развива и през следващите години, увековечавайки делата на заслужили исторически личности и техния принос в културната ни история.

През 1938 г. Столичният общински съвет приема нов градоустройствен план на София, изработен от арх. Адолф Мусман от Дрезден по възлагане от кмета инж. Иван Иванов. Основната цел на проекта е да превърне София в модерен европейски град, като начертае дългосрочни насоки за развитието на транспортните комуникации, площадните и уличните пространства и зелената система. Този план предвижда и значителна реконструкция на Княз-Борисовата градина, най-вече в нейната неблагоустроена част – залесените, но все още некултивирани терени към днешния бул. „Драган Цанков“. Поради избухването на Втората световна война мащабният план не е реализиран, но въпреки това служи като ценна основа и отправна точка за следващите градоустройствени планове на столицата.

Четвъртият период започва след 1944 година. Княз-Борисовата градина е преименувана на Парк на свободата – име, което носи до 1992 г., когато е възстановено историческото ѝ название. През 1952 г. започва строителството на новия алпинеум, а на 2 юни 1956 г. тържествено е открит мемориалният паметник Братска могила. Със своята 41-метрова височина той се превръща в основна пространствена

доминанта, на която е подчинена цялата паркова композиция в тази зона. Няколко години по-късно, през 1959 г., в лесопарковата част е изградена първата телевизионна кула в България с височина 106 метра. През 1972 г. езерото „Ариана“ претърпява сериозно преустройство. Тогава е разрушена емблематичната бирария, като на нейно място е оформена площадка за естрадни програми и концерти. Последната голяма реконструкция на парка за този период се провежда през 1982 – 1984 година. През 1988 г. историческата част на Борисовата градина официално е обявена за паметник на градинско-парковото изкуство от местно значение.

Лесопарковата територия на Борисовата градина е нейна неделима част, започнала съществуването си в края на XIX век под името „Княз-Борисови култури“ и непрекъснато разширяваща обхвата си във времето. Началото на създаването ѝ е през есента на 1893 година. За пръв път идеята за залесяване на близките околности на София се заражда още през 1881 г. – две години преди приемането на първия Закон за горите у нас (26 декември 1883 г.), по силата на който общините се задължават да поддържат старите гори в районите си в добро състояние, както и да създават нови. Тази инициатива обаче остава нереализирана до 1889 г., когато лесовъдът Стефан Дончев създава първия държавен горски разсадник над Княжево с бял, черен бор и малко смърч. Четири години по-късно започва и същинското залесяване около София. То обхваща и зоната от Княз-Борисовата градина, заключена днес между булевардите „Цариградско шосе“, „Драган Цанков“, „Пейо Яворов“ и ул. „Незабравка“. Всъщност първите залесявания в района датират още от 1890 година. Тогава софийският помощник горски инспектор Юлиус Милде засява с дъбов жълд площ от около 1 – 1.2 хектара в тогавашната неблагоустроена част между „Цариградско шосе“ и централната алея под Рибното езеро. Две години по-късно обаче, при разширяването на градината от Даниел Неф, повечето дъбчета са унищожени. През 1897 г. в югозападния край на културите е създаден и разсадникът „Княз Борис III“. Нов тласък на залесяването по това време дава назначението през 1896 г. за софийски районен горски инспектор Петър Беров (1867 – 1917). Бесарабският българин прилага плана за озеленяването на София с огромна енергия, упоритост и всеотдайност, разчитайки на пълната подкрепа на столичната общинска власт. За целта той използва качествен посадъчен материал от разсадниците в Княжево и пред Военния клуб.

Любопитна подробност от този етап е яростната съпротива на жителите на тогавашното село Слатина. Те използвали мерата за паша на добитъка си и всячески саботирали лесовъдските дейности, като Петър Беров дори неколкратно е бил заплашван с убийство. През 1899 г. той е назначен за общински агроном и като такъв започва подготовка за създаване на черничеви насаждения на част от мерата, недалеч от днешната сграда на БНР. Организираната съпротива на слатинчани достига своя връх през 1903 г., когато се стига и до сблъсък с полицията. В резултат залесяванията са преустановени, а Петър Беров напуска поста си. Делото му било продължено от редица специалисти, благодарение на които първоначалната идея е доведена до успешен край. Подобно на самия Петър Беров с особен ентузиазъм и енергия работили лесничите Драгомир Марков, Минко Фетваджиев и Велизар Николов. Залесяването е извършвано с местни и редица чуждоземни интродуцирани дървесни видове.

Основни източници на посадъчен материал по това вре-

ствано от редица сериозни проблеми. Сред тях са поредиците от катастрофални летни засушавания през 1909, 1912, 1917, 1918 и 1927 г., както и необичайно суровата зима на 1928/1929 година. От екстремните студове тогава най-сериозно са засегнати културите от бял, черен и веймутов бор, както и европейската лиственица. Немалко щети нанасят и честите пожари – както случайни, така и умишлени, след които се е налагало да се залесява отново.

През 40-те години на миналия век лесопарковата част на Княз-Борисовата градина е известна като Държавни горски култури „Княз Борис III“. Още през 1935 г. насажденията са включени в обхвата на горското стопанство и са обявени за строго охранителни (Ганев, 1942 г.). По отношение на дендрологичния състав с най-голямо участие в лесопарка са белият и черният бор, представителите на родовете дъб, ясен и бряст, както и обикновен явор, бреза, липа, бяла акация, смърч и тополи. От иглолистните екзоти се отличават мамонтовото дърво (гигантска секвоя), веймутовият бор,

Детският воден канал

ме са разсадниците в Княжево, пред Военния клуб и при Централните гробища, а по-късно – и „Княз Борис III“, както и този в Коньовица (просъществувал до 1937 г., днес парк „Св. св. Петър и Павел“ до едноименната църква). В началото на XX век, когато наличният местен посадъчен материал става недостатъчен, започва внасянето на семена и разсад (пикирани и непикирани 2 – 3-годишни фиданки) от чужбина, най-вече от берлинските разсадници и провинция Саксония в Германия. През 1908 г. е доставено и значително количество жълд от червен дъб. По данни на Никифор Ганев (1942 г.) най-голямо количество разсад и семена, предимно от червен дъб, са доставени по времето на лесничия Минко Фетваджиев – през 1910 г. от Германия пристигат цели три вагона.

Залесяването на софийската мера продължава интензивно до 1916 г., след което настъпва период на застой. Причина за това са Първата световна война и гибелните ѝ последици за страната. Нов подем в лесовъдските дейности се забелязва към 1926 – 1927 г. и особено след 1928 г., като този процес продължава активно до избухването на Втората световна война. Развитието на насажденията обаче е съпът-

Павилион „Кривите огледала“, днес на неговото място има автокъща

европейската лиственица, испанската ела, атлаският кедр, различните видове туи и дугласката. Широколистните чуждоземни видове са представени от червен дъб, американски ясен, сребролистен явор, японска софора и други.

За своята вече почти 145-годишна история Борисовата градина се насища с богати растителни композиции, разнообразни паркови съоръжения и емблематични места за отдих. Първоначалният замисъл за създаване на зелен клин, свързващ централната градска част с крайградската природа, днес вече е трансформиран. Тъй като парковата територия е напълно заобиколена от жилищни зони, тя функционира като затворен, но изключително ценен градски парк – един от най-обичаните и масово посещавани зелени оазиси на столицата.